

III.

İSLAM VE KALKINMA: İNANÇSAL, TARİHSEL VE TEORİK TEMELLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof.Dr.Hamza ATEŞ*
Araş.Gör.Mücahit BEKTAŞ**

*Her gün bir yerden göçmek ne iyi.
Her gün bir yere konmak ne güzel.
Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş.
Dünle beraber gitti, cancağızım,
Ne kadar söz varsa düne ait.
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım.
Mevlânâ*

1. GİRİŞ

Geçen yüzyılda dünya büyük dönüşümlere ve olaylara şahitlik etmiştir. Bu dönüşüm ve olaylar büyük olmakla birlikte olumlu seyir izlediğini söyleyemeyiz. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren işaretlerini göstermeye başlayan bu dönüşüm I. Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Büyük batılı güçler başta enerji, ham madde ve pazar arayışı olmak üzere pek çok sebeple özellikle Müslüman coğrafyasına karşı savaş açmışlar ve bu toprakları işgal etmişlerdir. İslam'ın özünden uzaklaşarak değişime ayak uyduramayan ve batı karşısında dezavantajlı konuma düşen İslam ülkeleri, gerçekleşen bu işgaller ve sömürüler

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

silsilesinin ardından daha da geriye gitmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nın ve sonrasında Soğuk Savaş ortamının neden olduğu kutuplaşma, artan kamu harcamaları v.b. nedenlerle toplumlar hem ekonomik hem de sosyal çöküşün içerisine girmişlerdir. Bu duruma Arap-İsrail Savaşı'nın neden olduğu Petrol Krizi'nin de eklenmesiyle mevcut düzene yani kapitalizme ciddi eleştiriler yükselmiştir.

Ancak bu talihsiz durum aynı zamanda “öze dönüş” hareketinin kıvılcımlanmasını da sağlamıştır. Batıya ve Kur'an'a kulaklarını kapayan İslam ülkeleri, yaşananlardan sonra Kur'an ışığında dünyadaki gelişmeleri takip etmeye ve özgün çözümler üretmeye başlamışlardır. Bu dönem aynı zamanda batılı toplumlar için de sürdürülebilir kalkınmanın ne olduğu ve nasıl gerçekleştirilebileceği üzerine uygun tartışma zemini oluşturmuştur. “İslam ve Kalkınma” konusunun incelendiği bu bölüm de genel hatları yukarıda verilen tarihsel sürecin doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bölümde, öncelikle kalkınma kavramı teori ve tarihi gelişim itibarıyla incelenmekte, daha sonra din ve kalkınma ilişkisi hem teorik hemde uygulama yönleri ile masaya yatırılmaktadır. Bölüm, dünyevi işlere ilişkin hükümler de getiren bir din olarak İslam'ın gelişme ve kalkınma ile ilişkili olabileceği düşünülen hükümleri ile bunların uygulama yöntemleri tarihi bir perspektifle ve farklı boyutları ile ele alınmaktadır. Bu çalışma bir bakıma İslam coğrafyasının geri kalmışlığının nedenlerinin geniş bir perspektiften incelenmesi olarak da okunabilir. Bu çalışmada İslam'ın temel ilkelerinin ve özünün kalkınmaya engel teşkil etmediği ve hatta desteklediği tezi esas alınmaktadır.

Bu çalışmanın birincisi batı merkezli ve diğeri İslam merkezli olmak üzere iki ana tema üzerinden şekillendiği söylenebilir. Böyle bir ayrımın ortaya çıkışı hem tarihsel hem de pratik uygulamaların sonucudur. Çünkü, Batı din-devlet ayrımını temel alırken İslam dini değerlerin, toplum, devlet, birey ve ekonomi üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

“Din ve Kalkınmanın” anlatıldığı başlık ağırlıklı olarak Hristiyan inanç-temelli sivil toplum örgütlerinin Sahra-altı Afrika ülkeleri başta olmak üzere gelişmemiş ülkelerde gerçekleştirdikleri ve toplumun kalkınmasını hedefleyen çalışmalarına yoğunlaşmıştır. İslam da dahil diğer dinlerin ve inançların bu coğrafyada ve gelişmiş toplumlarda da faaliyetler gerçekleştiriyor olmasına karşın, bu bölgelerin ve Hristiyan örgütlerin ağırlıkta olması dolayısıyla bu tercih yapılmıştır. Dinin/inancın/maneviyatın kalkınmanın bir aracı olarak görülmesi 1940-1970 yılları arasında yaşanan toplumsal çöküntünün ve sosyal adaletsizliğin bir sonucudur. II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın ülke ekonomilerini ve

kamu harcamalarını çıkmaza sokması, “vahşi kapitalizmin” gelir adaletsizliğini doğurması gibi sebepler de bu durumun diğer nedenleri arasında sayılabilir.

İslam coğrafyasının din ve kalkınma arasında ilişki kurması ise, batılı muadillerinden farklı bir seyir izlemiştir. İslam ve kalkınma arasındaki ilişkinin inanç-pratik ve tarihsel perspektif üzerinden incelenmesi de bundan kaynaklanmaktadır. İslam’da (siyasi ortama göre ve ülkeden ülkeye farklılık gösterse de) din-devlet ayrımının yapılmadığını söylemek yanlış olmaz. Bu doğrultuda kalkınma ile İslam’ın tanıştığı belli bir tarihten söz edilemez. Ancak İslam ülkelerinin İslami kalkınma anlayışıyla tanıştıkları bir tarihten bahsedebiliriz. İslam ve Kalkınma konusunda benimsediğimiz genel ayrımın “İslam” ve “Müslümanlar” olduğu açıktır.

2. KALKINMA: TEORİK VE TARİHSEL ZEMİN

Tarihin tüm çağlarında ülkelerin, devletlerin veya toplumların birbirlerine kıyasla ileride, geride veya denk olduğuna yönelik karşılaştırmalar sürekli var olmuştur. Askeri güç başta olmak üzere ticari veya mimari açıdan yapılan bu karşılaştırma, günümüz gelişmişlik (development) anlayışından oldukça farklıdır. Sanayi devrimi, ülkeler için kullanılan kalkınmış, kalkınmakta olan ve kalkınmamış kavramlarının bir ölçüt olarak sanayileşmenin alındığı bir anlayışının doğmasına neden olmuştur (Kaynak, 2011:1). Bu bağlamda Devrim’in gerçekleştiği İngiltere üzerinden, ülkelerin gelişmiş veya gelişmemiş olmaları üretimin ne ölçüde sanayiye dayalı olup olmadığına bağlanmıştır (Yavilioğlu, 2002:50).

Ülkelerin niteliklerinin büyük ölçüde ekonomi üzerinden tanımlandığı konuyla ilgili literatürde birçok kavram kullanılmaktadır. Batı-merkezli ve oryantalist tanımlamaların diğer alanlarda olduğu gibi kalkınma alanında da egemen olduğunu görmekteyiz. Birinci, ikinci ve üçüncü dünya ülkesi, geri kalmış ülkeler, gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler, sanayiye dayalı ve tarıma dayalı ekonomiler gibi pek çok “batıya göre” konumlandırılmış tanımlar mevcuttur (Han ve Kaya 2004: 4).

Yapılan tanımlamaların odak noktasında sanayileşmenin ve kapitalistleşmenin olduğu söylenebilir. Bu süreç elbette kolonyalizmin tetiklediği ve geliştirdiği bir süreçtir. İspanya ve benzeri ülkelerin aksine İngiltere gibi sömürgeci ülkeler elde ettikleri kaynakları sanayilerini geliştirmek için kullanmışlar ve günümüz anlamında gelişmiş toplulukları oluşturmuşlardır (Kaynak, 2011: 3-5).

Reel-politik düzlemdeki bu görüşlerin veya algının bilimsel nitelik kazanarak akademik çalışmaların konusu haline gelmesi, ‘gelişmiş’ ülkelerle ‘gelişmemiş’ ülkeler arasındaki farkın inkâr edilemez boyutlara ulaşmasıyla gerçekleşmiştir. Daha doğrusu kalkınamama, ne zaman ki batılı ülkeler için de bir sorun teşkil etmeye başladıysa o zaman bunun nedenleri üzerine bilimsel araştırmalar başlamıştır (Kaynak, 2011: 32). 1929 Büyük Buhran sonrası ortaya çıkan ekonomik kaos da bunun miladı olarak kabul edilir (Yavilioğlu, 2002: 50).

1929 öncesi kalkınma algısının net olmadığını da belirtmemiz gerekir. Geride veya ileride olmanın ölçütünün net olarak çizilmediği bir önceki dönemde ülke gelirleri ve ekonomik ilerleme üzerinden yapılan gelişmişlik-gelişmemişlik gruplandırması (Peet ve Hartwick, 2015: 2 ; Yavilioğlu, 2002: 50-52) ortaya çıkan yeni durumla birlikte daha kapsamlı hale gelmiştir. Bu bağlamda ekonomik göstergelerin yukarıya doğru gitmesi “büyüme” olarak tanımlanmış ve daha önceki dar kapsamlı kalkınma anlayışından ayrıştırılmıştır. Kısacası kalkınma/gelişme kişi başına düşen gelirlerle bir tutulmaktan çıkmıştır (Han ve Kaya, 2004: 3).

Herhangi bir ayırım yapmaksızın toplumun tüm fertleri için, bütün yönleriyle iyinin teşekkül edilmesi anlamını kazanan kalkınma; sağlık, eğitim, gıda, güvenlik ve barınma gibi temel ihtiyaçlara erişimi kapsamaktadır (Peet ve Hartwick, 2015:1). Ayrıca sayılan maddi gereksinimlerin yanında sosyo-kültürel ihtiyaçların karşılanması ve bunlara erişebilir olmak da kalkınmanın hedefleri haline gelmiştir (Han ve Kaya, 2004 : 5).

İnsanın veya toplumların bu maddi ve manevi gereksinimlerini gerçekleştirebilmeleri için iktisadi önlemlerin ötesinde bir gayret gösterilmesi gerektiği ise çok açıktır. İyileştirilen veya yükseltelen maddi ve manevi tüm bu ihtiyaçlara toplumun tamamının erişebilmesi için “özgürlüklerin” da garanti altına alınması gerektiği unutulmamalıdır. Ancak bu şekilde tam anlamıyla bir kalkınmadan söz edilebilir (Sen, 2004).

Akademik literatürde kalkınmayla ilgili çalışmaların sosyolojik ve ekonomik olmak üzere ikiye ayrıldığını görmekteyiz (Kaynak, 2011: 36). Ancak konumuzun bütünlüğü açısından ekonomik kalkınma ayırımı üzerinden gidilecektir. Liberal ekonominin olduğu gibi kalkınma teorilerinin de Adam Smith ile başladığını ve onun ardıllarıyla devam ettiğini görmekteyiz. Bunun yanında Karl Marx’ın da bu sürece eklenildiğini söyleyebiliriz (Kaynak, 2011: 40-41). Bu teorisyenlerin öncülüğünde üretilen teoriler *dengeli kalkınmaya yönelik*, *dengesiz kalkınmaya yönelik*, *doğrusal kalkınma*, *neo-liberal kalkınma* ve *bağımlılık teorileri* gibi genel özellikleri itibari ile gruplaşmaktadır (Yavilioğlu, 2002). Tablo1, ana kalkınma yaklaşımlarını 20. Yüzyıldan itibaren dönemler itibariyle özetlemektedir.

Tablo 1: Dönemler İtibariyle Ana Kalkınma Yaklaşımları

<i>Dönemler</i>	<i>Ana Kalkınma Yaklaşımları</i>
1950'ler	<ul style="list-style-type: none"> - Modernleşme teorileri: Bütün ülkeler Avrupa modelini izlemelidir. - Yapısalcı kuramlar: Güney ülkeleri, küresel ekonomiyle olan etkileşimini, yerel ekonomik büyümeye izin vermek için sınırlamak zorundaydı.
1960'lar	<ul style="list-style-type: none"> - Modernleşme teorileri. - Bağımlılık teorileri: Güney ülkeleri, Kuzey ülkelerinin sömürmesi nedeniyle yoksullar.
1970'ler	<ul style="list-style-type: none"> - Bağımlılık teorileri. - Temel ihtiyaçlar yaklaşımı: hükümetin odağı ve yardım politikaları dünyanın yoksul insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmalıdır. - Neo-Malthusyan teoriler: ekonomik ve ekolojik felaketlerden kaçınmak için ekonomik büyümeyi, kaynak kullanımını ve nüfus artışını kontrol etmeniz gerekir. - Kadınlar ve kalkınma: Kalkınmanın kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkileri olduğunun tanınması.
1980'ler	<ul style="list-style-type: none"> - Neoliberalizm: Piyasaya odaklanma. Hükümetler ekonomik faaliyetlere doğrudan katılımdan geri çekilmelidir. - Çim kökleri yaklaşımı: yerel bağlamı ve yerli bilgiyi düşünmenin önemi. - Sürdürülebilir kalkınma: mevcut neslin ihtiyaçlarını, gelecekteki nüfusun çevre ve diğer sorunlarıyla/kaygılarıyla dengelemek gerekir. - Toplumsal cinsiyet ve kalkınma: toplumsal cinsiyetin gelişme ile ilişkilendirilmesinde daha fazla farkındalık.
1990'lar	<ul style="list-style-type: none"> - Neoliberalizm. - Post-kalkınmacılık: 'gelişim' ile ilgili fikirler sömürgecilik ve Avrupa merkezçiliğinin bir biçimini temsil eder. Tabandan gelen itirazlar. - Sürdürülebilir kalkınma. - Kültür ve kalkınma: Farklı sosyal ve kültürel grupların, kalkınma süreçlerinden nasıl etkilendiğinin farkındalığı arttı.
2000'ler	<ul style="list-style-type: none"> - Neoliberalizm: küreselleşme kavramlarıyla artan etkileşim. - Sürdürülebilir kalkınma. - Post-kalkınmacılık - Çim kökleri yaklaşımı. - Haklar-temelli kalkınma.

Kaynak: Willis, 2005: .28.

Modern bir kavram olan “kalkınma”nın son yüzyıldaki uygulamalarında, 1929 Büyük Buhranı bir milat sayılmaktadır. Bu milatla birlikte ekonomi, gelişme ve kalkınma devletin üst politika konusu olmuştur. Kalkınmayla ilgili politikaların pratik sonuçlarının net olarak ortaya çıktığı dönemi II. Dünya Savaşı sonrası dönem şeklinde tanımlamak yanlış olmaz. Daha önceki parağraflarda da belirtildiği gibi kalkınmanın bilimsel ve pratik bir uğraş olarak ortaya çıkması batı-doğu, gelişmiş-gelişmemiş ayrımından da anlaşılacağı üzere ülkeler arası bir nitelik de taşımaktadır. Dolayısıyla bu özelliği nedeniyle IMF, BM ve Dünya Bankası gibi kalkınmayla doğrudan ilgili uluslararası kuruluşların da bu dönemde ortaya çıktığını görmekteyiz (Kaynak, 2011: 33).

Bahsedilen bu kurumlar arasında, Dünya Bankası'nın kalkınma konusundaki ağırlığından özellikle söz etmemiz gerekir. 1944 yılındaki Bretton Woods Konferansı ile kurulan banka, geri kalmış ülkelerin kalkınması için gerekli program, danışmanlık ve finansal kaynağın sağlanması gibi alanlarda kendine misyon biçmektedir. Ancak Dünya Bankası'nın salt ekonomik bir örgüt olduğunu söylemek yanlıştır. Siyasal bir takım dönüşümleri de kalkınmanın bir gereği olarak geri kalmış ülkelere dayattığını hatırlatmakta yarar var (Akyüz, 2015: 477).

Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşların, egemen ülkelerin ekonomi ve kalkınma alanındaki görüşlerinin de taşıyıcısı olduğu açıktır. Hatta o dönemki yaygın kalkınma anlayışının Anglosakson kalkınma modeli olarak tanımlandığını görmekteyiz (Srinivasan, 2006). 1950-60'lı yıllarda batılı toplumların kalkınmasına rağmen diğerlerinin geride kalması, piyasa mekanizmasının eksikliğine bağlanmıştır. Buna paralel olarak da Dünya Bankası gibi kuruluşlar ilgili ülkelerdeki eksikliğin giderilmesi için devletin etkin olduğu bir kalkınma projesini hayata geçirmeye başlamışlardır (Kaynak, 2011: 42-43).

Devlet müdahalesinin ana karakteri oluşturduğu bu kalkınma modelinde, devlet eksik kalan piyasa mekanizmalarını ve üretim alanlarını kendisi tamamlayacaktır. Kısacası kapitalist düzenin sağlanması serbest piyasalara değil devlete bırakılmıştır (Chowdhury ve Kirkpatrick, 1994:1-2). Ancak bu anlayış da, daha sonraki başlıklarda sık sık bahsedilecek olan, özellikle 1980'lerde farklı bir seyir içerisine girecektir (Akyüz, 2015:479). 1970'lerde tartışılmaya başlayan bu değişim, devletin aşırı büyümesi ve özel sektöre alan bırakmaması, verimsizliği, fiziksel alt-yapıya aşırı yatırım yapması ve insan sermayesini ihmal etmesi gibi nedenlere dayanmaktadır (Willis, 2005:52).

Kalkınma kavramı ve devletlerin kalkınma çabaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Kaynak (2011), Han ve Kaya (2004), Peet ve Hartwick (2015) ve Willis (2005)'in kitapları incelenebilir.

3. DİN VE KALKINMA

Dünya gelinen son noktada insan hakları ve ahlak konusunda büyük bir çöküntü içerisine girmiştir. Son yüzyılda yaşanan savaş ve çeşitli bölüşümler neticesinde milyarlarca insanın içerisinde birkaç milyon, israf içerisinde yaşarken geri kalanların bir kısmı sade bir yaşam sürmekte, bunların da dışında kalan yüz milyonlarca insan ya savaştan ya açlıktan ya da hastalıklardan yaşamını yitirmektedir. Dünya kaynaklarındaki bu adaletsiz ve insanlık dışı paylaşım, ekonomik elitlerin çıkarlarını gözeten belli başlı küresel oluşumların koruyucu politika ve düzenlemeleri ile de muhafaza edilmektedir (Fountain, Bush ve Feener, 2015:11).

Yaşanan bu olumsuz durumların da etkisi ile dünya kalkınma anlayışını sorgulamaya ve farklı çözüm yolları aramaya başlamıştır. Birkaç milyonu geçmeyen “şımarık” zenginlerin yanında yüz milyonları ve bazı açılardan milyarları bulan memnuniyetsiz insan kitlesinin politikacıları bu yönde karar almaya ittiğini söyleyebiliriz.

Özellikle 1950-60'larda Batılı ülkeler ve kapitalist düzenin temsilcileri kalkınmanın modernleşmeyle yani seküler bir kimlikle gerçekleştirebileceğine inanmaktaydı. Bu bağlamda kalkınma ve din/inanç farklı ve birbirinden ayrı düşünülmesi gereken alanlar olarak görülmüştür. Dahası kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için ülkenin seküler politikaları takip etmesi yönünde güçlü bir algı mevcuttur (Haynes, 2007:53). İki büyük dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan bu güçlü seküler kalkınma anlayışı düşünsel temellerini Auguste Comte ile başlayan pozitif bilim, rasyonel insan ve din-devlet ayırımından almaktadır. Dinin veya inançların insanları rasyoneliteden uzaklaştırdığı düşüncesi, dini, kalkınma politikalarının konusu olmaktan çıkarmıştır (Carbonnier, 2013:1).

Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi bazılarının ultra-lüks ve gösterişli yaşam sürmesine karşın bazılarının açlıktan, hastalıktan ve savaştan dolayı yaşamlarını yitirmesi, eski kalkınma anlayışının sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca modernleşme teorilerine ve ilerleyen teknolojiye rağmen dinin ve inançların toplumların yaşamlarında hala önemli bir yer tutuyor olması, dahası basılanan inançların radikal bir şekilde dışa vurumu, kalkınmanın toplumsal bir

gerçeklik olan din ve inançtan ayrılamayacağını ortaya koymuştur. Kalkınma ve din/inanç arasındaki ayrımın da bu dönüşümle beraber ortadan kalkması, dinin kalkınmada nasıl bir rol oynayacağı üzerine çalışmaları beraberinde getirmiştir (Haynes, 2007:1).

Kalkınma ve din arasındaki yakınlaşmanın bir diğer ve daha somut nedeni ise 1970'lerde Dünya Bankası'nın da "itiraf" ettiği üzere tüm gayretlere rağmen ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik düzeyindeki farklılaşmanın önlenememesi ve uçurumun gün geçtikçe daha da artmasıdır. Bu noktada kültürel faktörün ihmal edildiği, alınan önlemlerin ve yasal düzenlemelerin farklı kültürlerce farklı uygulandığı veya uygulanmadığı görülmüştür. Din faktörü ise kültürün en önemli bileşeni olarak pek tabii gündemin ana konusunu oluşturmuştur (Selinger, 2004:524).

Tarihsel olaylar ve süreçler de dikkatlice incelendiğinde bu gerçekliği açıkça görebiliriz. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel vizyonun temel politikası haline gelen kalkınma, yukarıda da ifade edildiği gibi modernizm teorisiyle dini bir kenara itmekten, bunun aksine din kamusal alandaki etkinliğini daha da arttırmaktaydı. Artan dini mekanların yanında bu görüşteki siyasilerin de politik yaşama girmesi, teorinin karşısında gerçekliğin galibiyetini ilan etmiştir (Haynes, 2007:53).

Dinin, kalkınmanın ana meselesi haline gelmesinin birçok sebebi olmakla birlikte, Selinger (2004) bu nedenleri dört grupta toplamıştır. Bunlar sırasıyla ve özetle (Selinger, 2004:525):

- a) Kurumsal bir yapı özelliği taşıması nedeniyle politikaların gerçekleştirilmesine yardımcı olabilmesi,
- b) Kalkınmanın önündeki engel olduğu işaret edilen kültürün ana bileşeni olması,
- c) Dinin, ideolojik motivasyonla kalkınmanın lehinde kullanılabilecek olması,
- d) Kalkınmanın, yalnızca fiziksel/materyal değil ruhsal/manevi doygunlukla da mümkün olabilmesidir.

Bahsedilen bu dört gerekçeyle bilhassa 1970'lerden itibaren kalkınma ve din arasında bir ilişki kurulmaya başlanmıştır.

1990'larda ise gittikçe ivme kazanan yeni kalkınma anlayışı hem dinin hem de kalkınmanın yeniden yorumlanmasını beraberinde getirmiştir. Politikacılar ve akademisyenler başta olmak üzere kalkınmanın ve dinin birbiri ile etkileşim

halinde ve her iki alanın da dinamik yapıya sahip olduğu görüşünü dile getirmektedirler (Feener, Fountain ve Bush, 2015: 44). Konumuz kalkınmanın, din ve inançları içeren yorumu üzerine yoğunlaştığından ve daha sonra İslam dini özelinden inceleneceğinden, bu başlıkta dinin dinamik yapısına değinilmeyecek, kalkınmanın tanımlanması üzerinden devam edilecektir.

Kabaca 1940-1980 yılları arasında kalkınmanın, devlet ve/veya uluslararası kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen ve ekonomik yönü ağır basan, fiziksel, alt-yapı ağırlıklı bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Kalkınmanın bu şekilde anlaşılmasının nedenleri olarak; sekülerleşmenin bir sonucu olarak din-devlet ayrımı ve savaşın neden olduğu yıkımlar sonrası oluşan ciddi alt-yapı eksikliği görülebilir. Ancak 1980'lere gelindiğinde hem alt-yapı çalışmalarının büyük ölçüde tamamlaması hem devletin ekonomik alandan verimsizlik nedeniyle çekilmek istemesi hem de kalkınmanın ekonomik ve alt-yapı merkezli dar anlayışının toplumun beklentilerinin gerisinde kalması sebepleriyle yeni ve daha kapsamlı bir kalkınma anlayışı ortaya çıkmıştır. Sağlık, eğitim, sürdürülebilirlik, üretkenlik ve sosyal adalet gibi insani kalkınma arayışları ekonomik ve kapitalist kalkınma anlayışının yerini almıştır (Rakodi, 2012: 638).

Devletin ve uluslararası kuruluşların büyük oranda batı oryantasyonlu ve seküler anlayışta olmasıyla birlikte bir önceki paragrafta ifade edilen insani kalkınma ihtiyaçların karşılanması gereği, inanç-temelli sivil kuruluşlarının kalkınma alanında öneminin artmasına yol açmıştır (Haynes, 2007: 6). Kalkınma alanındaki yaygın görüşün de devletin ve resmi kurumların materyal sorunlara, dini veya inançsal oluşumların ise manevi sorunlara yönelmesi gerektiği veya en azından bu alanlarda daha başarılı sonuçlar alacağı yönünde birleştiği söylenebilir. Böylece resmi ve seküler kurumların kalkınma alanında oluşturdukları boşlukların doldurulması ve bütüncül bir kalkınmanın hayata geçirilmesi inanç-temelli STK'larla sağlanması amaçlanmıştır. Kalkınma üzerine çalışmaların da bu yönde ilerlediğini söyleyebiliriz (Fanany ve Fanany, 2014:154).

Dini kalkınma ve/veya ekonomi her ne kadar İslam, Hinduizm ve Budizm gibi yerel vurgularla gündeme gelse de refah devleti anlayışına yönelik eleştiriler yine batı orijinli bir özellik taşır. Yürütülen seküler kalkınma politikalarının özellikle Amerikan toplumunda Hristiyan akvisitler tarafından ciddi eleştirilere maruz kaldığını söyleyebiliriz (Kartas ve Silva, 2013:210).

Toplumun kalkınması amaçlanırken kentsel yoksulluk, genç nüfustaki artan suç oranları ve zayıflayan aile bağları giderek artmıştır. Benzer tepkiler İslam

toplumlarında da dile getirilmiş ve bunların nedeni olarak da sekülerizm/modernizm adına din gerçeğinin inkar edilmesi gösterilmiştir (Kuran, 1994:770). Bu durum yukarıda geçen inanç-temelli organizasyonların ortaya çıkışında önemli bir diğer faktörü oluşturmaktadır.

Anlatılanları sadeleştirmek gerekirse, inanç temelli organizasyonların, kalkınma alanında ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde bir aktör olarak ortaya çıkışı “*dinin yeniden güçlenmesi, küreselleşmenin derinleşmesi ve iyi yönetişime olan talebin artması*” (Haynes, 2007:27) gibi ana nedenlere bağlanabilir. Özellikle yönetişim bağlamında Ver Beek (2000) kalkınma anlayışının dini temelden çok maneviyat temelli olmasının yönetişimin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için gerekli olduğunu düşünür. Kişi dini bir kimliğe sahip olmamasına karşın manevi bir kişiliğe sahip olabilir. Bu yönüyle maneviyatın dinden daha kapsayıcı olduğu ve bütüncül bir kalkınma için önemli bir unsur olduğu söylenebilir (Ver Beek 2000: 1-32).

Karşılıklı bir etkileşimin ve sürekli bir dönüşümün beraberinde meydana gelen yeni kalkınma anlayışı siyasi sınırları aşan bir gerçekliğin de farkına varılmasıyla sonuçlanmıştır. Dinin/inançların belli coğrafyalarda homojenlik göstermesine karşın ülke sınırlarını aşan özelliği ve küreselleşmenin de etkisi ile ülkelerin birbiriyle etkileşiminin artması “kalkınma ve din” ilişkilerinde bölgesel ve/veya küresel politika, eylem veya işbirliğini zorunlu kılmıştır (Feener, Fountain ve Bush, 2015: 243-244). Bu bağlamda Dünya Bankası'nın inanç temelli kalkınma yönündeki adımları ve en önemlisi “Dünya İnançlar Kalkınma Diyalogu” gibi kuruluşların dünya inançlarıyla seküler kalkınma arasında bağ kurma çabaları uluslararası girişim ve işbirliklerine örnek olarak gösterilebilir (Kartas ve Silva, 2013: 211).

Devlet merkezli ve/veya finansal kaynaklı bu tür uluslararası örgütlerin yanında inanç-temelli sivil örgütlerin (İTÖ) önemli ve hatta yukarıda geçen kurumları geri bırakan çalışmalarının da olduğunu görmekteyiz. Sahra-altı Afrika ülkelerinde sağlık hizmetlerinin yarısına yakını İTÖ'ler tarafından karşılanmaktadır. Bu alanda özellikle Hristiyan sağlık örgütleri, Hristiyan nüfusun çoğunluğu oluşturmadığı bölgelerde dahi sağlık hizmetlerinin önemli bir kısmını karşılamaktadır. Sağlık hizmetinin dışında demokrasinin uygulanması veya demokratik kültürün yerleşmesinde de İTÖ'lerin önemli katkıları olmaktadır. Latin Amerika'da Evangalistlerin çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca

Şeriat hukukunun etkisiyle birçok İslam ülkesinde anayasal sürecin ve yönetişimin geliştiğini de söyleyebiliriz (Deneulin ve Rakodi, 2011: 48).

Ancak bu olumlu tablonun dışında, başta Philip Fountain olmak üzere İTÖ'lerle ilgili eleştirel bir tutum içerisinde olan akademisyenler de vardır. Fountain (2013) İTÖ'lerin gerçek anlamıyla inanç-temelli politikalar amaçlamadığını, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi seküler kurumların güdümünde “*belirli türden müdahaleleri kolaylaştıran politik bir söylem* (Fountain, 2013: 23)” olduğunu ifade etmekte ve bu doğrultuda İTÖ'leri hayali bir şey olarak tanımlamaktadır (Fountain, 2013).

Fountain'ın dile getirdiği bu iddianın kesinliği bir kenara bırakılacak olursa, İTÖ'lere yönelttiği eleştirilerin temelsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Dünya Bankası gibi kurumların kalkınma politikalarını, batı dışı ve yerel düzeyde hayata geçirebilmek için bu tür organizasyonları kullanıyor olması mantıkdışı olarak görülemez. Ancak ister seküler bir kurumun güdümünde olsun isterse de salt inanç-temelli olsun, yerel toplumun kültürel değerlerine zarar vermeden ve/veya kalkınmanın dışında kalan diğer dönüşümleri gerçekleştirmeden toplumun bütüncül kalkınmasına katkıda bulunuyorsa İTÖ'lere önem atfedilmesinde bir sakınca görülmemelidir.

İslam ve kalkınma arasındaki ilişkinin bir sonraki başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınacak olmasından bu başlıkta daha çok Dünya Bankası ve Hristiyan örgütler gibi İslam konseptinin dışında gerçekleşen gelişmeler ele alınmaktadır. Bu bağlamda birden çok paragrafta işaret edilen Dünya Bankası'yla ve bankanın İTÖ'lerle olan ilişkileriyle konuya devam edilmiştir. Daha sonrasında ise Brezilya özelinde gerçekleştirilen İTÖ faaliyetlerine üzerinde durulmuştur.

1940-80 arasında II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yıkımın giderilmesi amacıyla Amerika ve İngiltere başta olmak üzere, bu ülkelerin finansal destek sağladıkları Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar, geri kalmış ve savaşın ekonomik çöküntülere neden olduğu ülkelerde büyük kalkınma hamleleri ve yardımları gerçekleştirmişlerdir. Batı merkezli bu kalkınma desteklerinin salt yardımseverlikten öte Soğuk Savaş'ın neden olduğu iki-kutuplu dünya siyasetinin bir sonucu da olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu kalkınma hamlesi hem yerel ihtiyaçlardan uzak ve işbirliğinden yoksun olması hem de ortaya çıkan ve petrol krizinin etkisiyle daha da artan kamu borçları nedenleriyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Haynes, 2013: 51-52).

Birleşmiş Milletler, gerçekleştirilemeyen bu kalkınma hamlesini 2000’li yıllarda yeni bir anlayışla tekrar gündeme getirmiştir. Odak noktası olarak Sahra-altı Afrika ülkelerinin belirlendiği ve Birleşmiş Milletler Milenyum Deklarasyonu şeklinde ifade edilen bu yeni kalkınma anlayışı devlet ve sivil, seküler ve inanç-temelli oluşumların birlikte hareket ettiği bir yönetim modelini benimsemiştir. Dünya Bankası ise bu anlayışı ve odak noktasını benimseyerek kalkınmada tüm paydaşların yer aldığı kalkınma programlarının hayata geçirileceğini ifade etmiştir (Haynes, 2013: 53).

Dünya Bankası’nın BM deklarasyonundan önce de İTÖ’lerle işbirliği içerisinde olduğunu bilinmektedir. 1995-2005 yılları arasında başkanlık koltuğunda oturan James Wolfensohn, bütüncül bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için İTÖ’lerle işbirliği yapılması gerektiğini ifade etmiş ve bizim de yukarıda aktardığımız argümanlarla görüşünü gerekçelendirmiştir. Bu bağlamda Wolfensohn, Dünya Kiliseler Konseyi ile başlayan Dünya Bankası-İTÖ işbirliğini, Dünya İnançlar Kalkınma Diyaloğu’yla daha da geliştirmiştir (Haynes, 2013: 56).

Wolfensohn’un girişiminin tek taraflı olduğunu söylemek doğru olmaz. Nitekim 2010 yılında Katolik din adamı Turkson, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası’nın bütüncül insani kalkınma yönünde atacakları adımların İTÖ’ler olmadan tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmiş ve devletleri İTÖ’lere destek vermeye davet etmiştir (Bertina, 2013: 123).

İTÖ’lerin uluslararası boyutta kalkınma ve demokratikleşme adına başta Latin Amerika ve Sahra-altı Afrika ülkeleri olmak üzere birçok bölgede, önemli katkılarının olduğunu daha önceki paragraflarda belirtmiştik. Bu katkıları Brezilya özelinde incelediğimizde ise Hristiyan İTÖ’lerin başını çektiği STK’larla, 80’lerin sonlarından 90’ların ortalarına kadar sosyal-liberal devlet anlayışı doğrultusunda birçok kanun ve uygulama hayata geçirilmiştir. Sağlık örgütlenmesi, sosyal güvenlik, çocuk ve ergenlik statüleri gibi belli başlı yasal düzenlemelerin yanında federal devletten federe ve yerel otoritelere yetki ve kaynak aktarımına kadar birçok radikal düzenlemelerin İTÖ’lerin oluşturduğu yönetim ve etki alanlarıyla mümkün olduğunu görmekteyiz (Mourier, 2013: 83-84).

4. İSLAM VE KALKINMA: İNANÇSAL VE PRATİK TEMELLER

İslam ve kalkınma konusu ele alınırken, bir önceki başlıkta yer alan ve bas-kın olarak Hristiyan öğretisi ve batı kaynaklı kalkınmadan farklı bir yol izlenecektir. İslam ve kalkınma arasındaki ilişkinin farklı bir boyutta ele alınışı

salt metodolojik bir tercihten öte, İslam öğretilerinin toplumla, siyasetle ve devletle olan ilişkilerinde Hristiyanlık gibi diğer dinlerden ontolojik olarak ayrışmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı İslam, kalkınma ve ekonomik faaliyetlerini dünya ekonomik sistemleri arasında yer alan kapitalizm ve sosyalizm içerisinde değil kendine has bir ekonomik sistem içerisinde tanımlamaktadır (Nasr, 1989: 517). Ayrıca belirtilen bu özelliğinden dolayı, diğer dini kalkınma modellerinden farklı olarak, İslami ekonomi modeli, kalkınma ve İslam arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Nasr (1989) İslami ekonominin batılı ekonomilerden farklılaşmasını temel inanç değerlerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu değerlerin başında; değişimin Allah'ın elinde olduğu, değişimin döngüsel olduğu, insanın Allah'ın dünyadaki halife olduğu, tevhid, adl ve iki dünya arasında dengenin korunması gerektiği gibi birçok inanç öğretileri gelmektedir. Dolayısıyla sayılan öğretilerden de anlaşılacağı üzere İslam, varoluşsal nedenlerle kimi noktalarda bir uyum olsa da kapitalizm ve sosyalizmden oldukça uzak ve kendine mahsus bir noktada durmaktadır (Nasr, 1989: 518-519).

Ancak İslam ekonomisinden bahsederken, İslam dininin müslümanlara emrettiği belli bir disiplinden veya kurumsal yapıdan söz etmemekteyiz. İslam'ın temel değerleri üzerinden ve ona aykırı olmayacak şekilde ekonomik hayatın nasıl işleyebileceğini tespit etmek amaçlanmaktadır (Khan, 2014: 34). İslam Ekonomisi ile ilgili verilecek ülke örnekleri de bundan dolayı farklılaşmakta, ancak temel ilkeleri muhafaza etmektedir.

Khan (2014) da yukarıda ifade edilen hassasiyeti yansıtarak İslam ekonomisini *bizim ekonomiz* şeklinde tanımlayarak, İslami olmayan ekonomilerle *bizim ekonomimizi*, oluşturduğu üç ana kriter üzerinden ayırmakta ve genel olarak İslami ekonominin perspektifini vermektedir (Khan, 2014: 35):

- “1. Dengeleyici olma (maksimize edici olmak yerine): İnsanın tüm faaliyetlerinde aldığı kararlar için kilit bir unsurdur.
2. İhtiyaçları karşılama (istekleri tatmin etmek terine): İktisadi faaliyetlerin temel odak noktası budur. Bu iki unsur, dünya üzerindeki tüm insan davranışlarının iki pozitif unsurudur.
3. Rüş (ana akım çerçevedeki rasyonalitenin karşılığı): Bizim ekonomik analiz çerçevemiz de insanın iktisadi faaliyetleri ve ekonomik kararları da dâhil tüm faaliyetlerinin parçası olarak rasyonaliteyi kabul etmektedir. Ancak bizim rasyonalite

kavramımız ana akım iktisatta kullanılan rasyonalite kavramından farklıdır. Bizim iktisadımız bağlamında rasyonalite, insanın aldığı kararlarda akli başındalık anlamına gelir. Akli başında bir zihniyete dayanan insan davranışlarının bir özelliği de hayatın farklı yönleriyle ilgili dengeli bir tutum gösterebilmek ve bu konularda aldığı kararlarda dengeyi koruyabilmektir.

4. Bizim çerçevemiz belirsizliği doğrudan kabul etmez.”

İslam ekonomisinin yukarıda kısmen bahsedilen inançsal temellerinin ötesinde, bir bilim ve özellikle müslüman devletlerin kullanabilecekleri bir kalkınma aracı olarak batılı türdeşlerine eklememesi yahut onlar karşısında münferit bilimsel bir anlayış ve/veya pratik öğretiler bütünü olarak konumlanması, büyük ölçüde son yüzyılların tarihi gerçeklikleriyle açıklanabilir. Bir başka deyişle; İslâm ekonomisi, iktisati münasebetlerin asırlar boyunca İslam coğrafyasında uygulanıyor olmasına ve İslam hukuku içerisinde yer alıyor olmasına karşın nispeten yakın bir tarih olan 1930'lara dayanmaktadır. İslam ekonomisi bu tarihlerde, İngiliz sömürgesi altında bulunan ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Hindistan'da, Müslüman kimliği ve geleneğinin muhafaza edilebilmesi adına ortaya çıkmıştır (Kuran, 1997: 303).

İslam ekonomisi alanındaki ilmi çalışmaların hem kimliğin ve kültürün korunması hem de kapitalizm ve sosyalizm karşısında yeni bir ekonomik kimlik oluşturulması yönünde ilerleyen ana rotası, ilk olarak daha önce uygulanan ekonomik yöntemlerin bir araya getirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Kuran ve sünnet kaynaklı bu ilkeler daha sonra İslam alimlerince yorumlanarak ve bilhassa batılı iki ekonomik sisteminden ayrılan noktalarına vurgu yapılarak geliştirilmiştir. Karşı kimlik oluşturma süreci yukarıda çeşitli paragraflarda da ifade edilen temel akaidi ilkeler üzerinde ilerleme göstermiştir (Hassan, 2014: 115). Hatta Kuran (1995: 156) ilgili makalesinde karşı kimlik oluşturma belirleyici olduğunu, *“İslam ekonomisinin ekonomik dengesizlikleri, adaletsizlikleri ya da eşitsizlikleri düzeltmek için ortaya çıkmadığını”*, Hintli Müslümanların, Mevdudî'nin önderliğinde yabancı kültürlerle karşı kendi kimliklerini korumak amacıyla bu tür bir çabaya giriştiklerini ifade eder.

Ayrıca ekonominin İslami yorumunun karşı kimlik oluşturma şeklinde ortaya çıkmasına eleştirel bir gözle bakan Kuran mevcut İslam ekonomisine yönelik düşünceleri şu cümleyle özetlemektedir; *“İslam ekonomisi kültürel ve siyasi amaçlara hizmet etmek için geliştirildiğinden tutarlılık, hassaslık veya gerçekçilik gibi bilimsel standartlara uymak zorunda değildi* (Kuran, 1995: 156).”

Ekonominin İslami yorumlanışının inançsal ve tarihsel arka planından kısaca bahsedildikten sonra İslami kalkınma ve İslami ekonominin kalkınma alanındaki rolünden bahsedilebilir.

“Din ve Kalkınma” başlığında İTÖ’lerin, 1940-1980 yılları arasından ortaya çıkan ve tek boyutlu kalkınma anlayışına bir tepki veya bu anlayışın eksik yönlerini tamamlamak adına faal bir aktör olarak ortaya çıktığından bahsedilmişti. Aynı minvalde İslami kalkınma perspektifinin de bu tek boyutlu kalkınma anlayışına tepki olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Ülke gelirlerinin artmasına ve ekonomik ilerlemelere karşın sosyal ve ekonomik temelli birçok problem, bu dengesiz kalkınma sonucunda gündeme gelmiştir. Doğanın hoyratça tahrip edilmesinin ve kentsel sorunların yanında Hristiyan İTÖ’lerin de ifade ettiği gibi toplumsal ahlakın çökmesi ve aile kurumunun zayıflaması da Müslüman taraflarca eleştirilerin ana temasını oluşturmaktadır (Hasan, 1995: 81).

Mirakhor ve Askari (2010) eski, eksik, materyalist ve seküler kalkınma anlayışına karşın İslami kalkınmanın, *bireysel kendi kendine kalkınma, dünyanın ve kaynaklarının fiziksel kalkınması, toplumun bütüncül kalkınması* (Mirakhor ve Askari, 2010: 86) gibi özellikleriyle bir alternatif olacağını ifade etmektedirler. Bu üç özelliğin Müslümanların Allah, evren ve insan anlayışının Kur’an kaynaklı bir sonucu olduğunu da kaleme aldıkları eserin birçok yerinde detaylı bir şekilde belirtmişlerdir. Gerçekten de Kur’an’ın çeşitli yerlerindeki ayetler incelendiğinde Allah’ın, *âlemlerin rabbi* şeklinde ifade edildiğine ve insanlara hem ölçülü olunması hem de akletmeleri yönündeki telkinlere sık sık rastlanılacaktır.

İslami kalkınma alanında çalışmalar yürüten bir diğer bilim insanı ise Zubair Hasan’dır. Hasan, ekonomik kalkınmayı ele aldığı makalesinde İslam’ın insanı iki boyutlu tanımladığını ifade eder: Birincisi dünyevi, ikincisi ise uhrevi insan. Dünyevi insan materyal şeyleri tüketen ve onlardan faydalanmak için üreten insandır. Uhrevi insan ise ahlak, etik ve sosyal gereksinimler gibi insani ideallerin oluşması için çalışan ve bunu amaçlayan insandır (Hasan, 1995: 84). Hem Mirakhor ve Askari’nin hem de Hasan’ın üzerinde durdukları İslami değerler eski kalkınma anlayışının eksiklerini giderici niteliktedir. Bu perspektiften bakıldığında, Hristiyan ve diğer İTÖ’lere yöneltilen sonradan eklenme ve araçsallık eleştirilerine, ontolojik temellerinden dolayı İslami kalkınmanın mağruz kalmayacağını söyleyebiliriz. Daha net bir ifade ile söylemek gerekirse İslam, herhangi bir ayrım yapmaksızın evrensel ve eşitlikçi bir sosyal adalet anlayışına sahiptir. Bu anlayış yalnızca söylemsel değil eylemsel bir içerik de arz

eder. Yani sosyal adaletin gözetilmesinin yanında Müslüman bireylerin ve devletin gelir ve/veya servet paylaşımını da sosyal adalet çerçevesinde uygulanmasını emreder (Mehmet, 1990: 55).

Aşağıda yer alan sosyal adalet ve yardımlaşmayla ilgili ayet mealleri bu görüşü desteklemektedir.

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.” (Hucurât/13)

“Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hıristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir.” (Mâide/5)

“Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.” (Hadîd/18)

“Allah’a saygısızlıktan sakınanlar ise rablerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler. Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi. Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı.” (Zâriyât/15-19)

“Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah’ın katındadır.” (Tegâbün/15)

“Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin.” (Hûd/85)

“Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.” (Kehf/46)

Ancak, İslami ekonominin ve onun kalkınma anlayışının inançsal boyutlarının ve/veya temelleri kadar, pratik karşılıklarının neler olduğu da önemlidir. Ekonomi ve kalkınma arasında inançsal düzlemlerle keskin olmasa da bir farklılaşmanın olması, bu iki kavramın ayrı ayrı incelenmesini zorunlu kılmışken, pratik düzlemlerde kalkınmanın ekonomik alanı da kapsamaması nedeniyle birlikte incelenmesi konunun anlaşılması açısından daha verimli olacaktır. Bu bağlamda faizin yasaklanması ve Zekât gibi unsurlar üzerinden İslam ve kalkınma konusu işlenecektir. Bunların dışında kalan uygulamalar ise İslam coğrafyasının

tarihsel süreciyle ortaya çıkmış olmasından dolayı bu başlıkta ele alınmamıştır. Faizin yasaklanması ve Zekât konuları ise diğer uygulamaların yanında esas ve öncü konumdadır.

Kur'an ve İslamî inanış, kapitalizmin aksine servetin peşinden koşmayı ve servet edinmeyi bir başarı unsuru olarak saymaz. Yukarıda verilen Kehf sûresinin 46. âyetinin işaret ettiği unsur da bu dünyanın geçiciliği üzerinde durmakta ve servetin değil iyiliğin peşinden koşmayı emretmektedir. İslam aynı zamanda sosyalizmin mülkiyet haklarını yok sayan anlayışına da karşıdır. Birçok ayet servet, mülkiyet ve ticaret konusunu ele almış ancak bunları belli şartlar dışında men eden/yasaklayan bir ibare içermemiştir. Allah, iki dünya arasındaki dengeyi koruması koşuluyla ticareti de helal kılmıştır. Aynı şekilde herhangi bir dini ayırım gözetmeksizin insanların mallarının haksız yere ve değerinden düşük bedelle alınmasını yasaklamıştır. Anlatılanları konumuz açısından değerlendirecek olursak, mülkiyet hakkını savunan ancak aşırı servet peşinde koşmayı yasaklayan Allah, bu yönüyle sosyal adalet temelli ticari ve ekonomik bir hayat tanımlamaktadır.

Bu anlayış ticari ve ekonomik ilişkilerde servet/mal bölüşümünü veya yenisinden bölüşümünü değeri üzerinden yapmayı gerektirmektedir. Doğal olarak değiş-tokuş yani bir malın veya paranın değerince farklı bir malla değiştirilmesi veya bunun karşılığı para alınması helal kılınmışken; bir malın veya paranın değerinden az veya çok, farklı bir malla veya parayla değiştirilmesi (faiz) haram kılınmıştır. Faizin/Riba'nın haram kılınması haksız servet aktarımlarının önlenerek, sosyal adaletin sağlanması gayesinden kaynaklanmaktadır (Mirakhor ve Askari, 2010: 159). Sosyal adaletin sağlanmasında Faizin/Riba'nın yasaklanması öncü-engelleyici bir önlem olarak değerlendirilebilir. Zekât'ın ise sosyal adaletin tesisinde düzenleyici bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Yani Zekât, bir noktada toplanan ihtiyaç fazlası malın veya servetin, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını ifade eder. İslam'ın kalkınma anlayışının toplumun uyum içinde bir bütün olarak refaha ermesi şeklinde tanımlandığını hatırlayacak olursak Zekât'ın önemi daha iyi anlaşılacaktır. İslam'ın beş şartından biri olması da bu önemi desteklemektedir. Fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin Allah'ın emri doğrultusunda destekleniyor ve Zekât ismiyle kurumlaşıyor olması, tek boyutlu ve sorunlu kalkınma anlayışına karşı asırlar öncesinden verilmiş bir cevap olduğu çok açıktır (Ali, 2014: 15).

Faizsiz borçlanma (veya kurumsallaşmış adıyla Faizsiz Finans) ve Zekât arasındaki ilişkiyi kalkınma perspektifinden değerlendirecek olursak, özellikle 1970’li yıllarda yaşanan Arap-İsrail Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler aydınlatıcı olacaktır. Bu iki İslami kurum, gelişmemiş ve fakir ülkelerin kalkınması için petrol üreticisi Arap ülkeleri tarafından desteklenmek amacıyla kullanılmışlardır. Faizsiz fonlarla değerinden fazlasını almadan yani bir servet aktarımı gerçekleştirilmeden fakir ülkeler desteklenmiş ve böylece onları daha da fakirleştirmeden ihtiyaç duyulan finansal destek sağlanmıştır. Zekât’ın bu noktada işlevi ise servet sahiplerinin, servetlerinden bir kısmını maddi bir beklenti ve karşılık beklemezsizin fakir insanlara vermesiyle toplumsal kalkınmanın sağlanması şeklindedir. Böylece hem faizsiz fonlarla kurumlar ve bireyler, herhangi bir kayıp yaşamadan kalkınma için ihtiyaç duydukları finansal kaynağı elde etmişler hem de Zekât aracılığıyla, bireyler özelinde dengeli-toplumsal-bütüncül bir kalkınma sağlanmıştır (Ali, 2014: 100).

5. TARİHSEL PERSPEKTİFTE İSLAM VE KALKINMA

İslam’ın sosyal adalet temelli kalkınma anlayışının inançsal ve pratik karşılıklarının neler olduğu bir önceki bölümde özet olarak aktarılmıştı. Bu bölümde bu temellerin İslam devletleri tarafından uygulanıp uygulanmadığı veya nasıl yorumladıkları üzerinde durulmaktadır. Bir başka deyişle; Allah tarafından, sosyal adalet, iyiliğe yönelme ve iki dünya saadetinin sağlanması şeklinde çizilen yolun Müslümanlarca ne kadar takip edildiği irdelenmektedir.

Maxime Rodinson, kapitalizm ve İslam ilişkisini incelediği “*İslamiyet ve Kapitalizm*” adlı eserinde konumuz açısından hiç de olumlu bir tablo çizmemektedir. Rodinson’a göre yasak olmasına karşın Ortaçağ İslam ülkelerinin birçoğu İslamiyet öncesi yaygın olan riba geleneğini terk etmemiş ve çeşitli yollarla bu geleneği devam ettirmişlerdir. Şer’i hukukun bir kavramı olan “hile-i şeriyeye” yani kanunu hile yoluyla yorumlama yöntemiyle ribayı devre dışı bırakmak bu çağda Müslümanların ticarete uyguladıkları yaygın bir yöntemdir (Rodinson, 1969: 71-72). Bu uygulama hem riba yasağının ruhuna ve çıktıklarına zarar vermekte hem de tam anlamıyla faizin uygulanmamasından dolayı haksız kazanç dahi olsa kişisel kazanımlar, tam faiz uygulayan diğerler topluoların gerisinde kalmaktadır.

Timur Kuran (2011) ise bu gelişmeye Rodinson’dan farklı bir açıdan bakmaktadır. Hac ibadeti ve ticari yaşam arasında oldukça mantıklı bir ilişki kurarak

açıklamaya başladığı İslam ve ticaret ilişkisinde, faiz özelinden çok, ticari faaliyetler ve işbirliğine ağırlık vermektedir (Kuran, 2011: 45). Yine Rodinson'un aksine İslam'ın ilk yıllarından 19. yüzyıla kadar geçen sürede boyunca İslam alimleri ve özellikle Hanefi ekolündeki alimler, Hac ibadetinin dini boyutunun yanında ticari boyutuna da uygun olarak zamanın şartlarına göre Müslüman-gayrimüslim ve tüm Müslümanları kapsayacak şekilde ticari işbirliğini geliştiren kararlar almışlardır. Tüm tarafların serbest ticaret pazarında ekonomik ilişkilerini geliştirdiği bu ideal durum 19. yüzyıldaki yeni siyasi oluşumların etkisiyle tüccarların aleyhine dönmüştür (Kuran, 2011: 49-50).

Farklı açılardan değerlendirse de Kuran ve Rodinson'un eleştirilerindeki ortak nokta yaşanan geri kalmışlığın nedeni İslam değil, Müslümanların yanlış uygulamalarıdır. Bunun yanında Kuran, İslam coğrafyasının geri kalmasının nedenlerini üç ana sebebe bağlamaktadır: a) *sermaye birikimini engelleyen miras hukuku*, b) *İslam hukukunun zayıf sivil topluma neden olan sıkı bireyciliği ve onun, örgütsel kalkınmayı engelleyen şirket kavramının olmayışı*, c) *Geniş kaynakları zamanla işleviz hale getiren "vakıf" kavramı* (Kuran, 2004: 71). Belirtilen üç ana sebebin yanında daha sonra *"İslam vergi sisteminin iyi organize olamamasını"* (Kuran, 2013) da eklemiştir. Kısacası bu durumun Kur'an'ın ve İslam'ın özünden ortaya çıkmadığını, tarihsel etkilerle meydana geldiğini söyleyebiliriz (Kuran, 1997a). Nitekim daha önceki başlıklarda da vurgulandığı gibi İslam zayıf toplumu değil, güçlü toplumu meydana getirmeyi amaçlamaktadır. Birçok ayette de bu vurgu görülmektedir.

Kuran (2004 ve 2013) bu kategorizasyonu İslam'ın kalkınmaya veya ekonomik hayatı engellemeye yönelik öğretiler içerdiğini belirtmek amacıyla değil, tarihsel yorumlanışının yol açtığı çıkmazı göstermek amacıyla yapmaktadır. Nitekim aynı yazar, ortalık ve şirketleşme üzerine kaleme aldığı bir başka makalesinde Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde birlikte olma-toplanma çağrısı yapmasına karşın Hz. Peygamber'in vefaatından ve Kuran- Kerim'in kapalı bir kitap olarak kalmasından sonra Arap kabilecilik anlayışının İslam devleti üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Bu dönemin Kuran-ı Kerim'in mücadele ettiği ve değiştirmeye çalıştığı Arap kabile kültür ve geleneğinin gölgesinde geçtiğini söyleyebiliriz (Kuran, 2005: 795-796; Kuran, 2003). Dahası bu kabile anlayışı, İslam eşitliğinin aksine, bu dönemde yönetim sisteminde de uygulanmıştır. Üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu belirten ayetin aksine İslam ülkelerindeki yöneticilerin elit bir zümrenin elinde monarşiler şeklinde yönetildiğini görmekteyiz. Kadın-erkek, köle-efendi ve Müslüman-Gayrimüslim arasında belli düzeyde

farklılıklar olmasına rağmen çağdaşları batılı ülkelere göre daha ileri düzeyde olan bu eşitlik anlayışı Müslüman yöneticiler tarafından göz ardı edilmiştir. Bu durum İslami kaynaklardan öte, Müslüman devletleri meydana getiren toplulukların kendi gelenekleri doğrultusunda yönetimi şekillendirmelerinden kaynaklanmaktadır (Lewis, 2002: 82).

Din adamlarının ve toplumun, Kur'an'ın temel öğretilerinin yerine yerel ve geleneksel değerleri ölçüt alması ekonomik, ticari, sosyal ve siyasal alanda gerilemelere sebep olmuş, ilk dönemlerdeki verimlilikten zamanla uzaklaşmıştır. İslam coğrafyasında devam eden bu gerilemenin zirve yaptığı dönemse 18. ve 19. yüzyıllardır. Sanayileşme devrimini gerçekleştiren ve onun doğurduğu olumsuzlukları düzenleme yolunda ilerleyen batıya karşı Osmanlı ve diğer Müslüman coğrafyası, büyük ölçüde kurumsal boşlukların neden olduğu geri kalmış üretim tarzı ve teknik alt-yapı eksikliğinden dolayı batıyla rekabet edemez durumda kalmıştır. Ekonominin kalkınması için özellikle Osmanlı'da bir takım girişimler olsa da bahsedilen kurumsal ve alt-yapı yetersizliğinden dolayı başarıyla sonuçlanamamıştır (Kuran, 2010: 51-53).

Özetle; kurumların veya kurumsal yapıların tarihsel süreç boyunca değişimlere cevap verecek şekilde gelişemediğini ve kalkınamamanın temel nedeninin bu olduğunu görmekteyiz. Batının ise kilise ve devlet ayrımını gerçekleştirerek ekonomiyi seküler ve rasyonel temellere oturttuğu için ilerlediği kanısı yaygın bir görüştür. Bunun yanında Din Reformu'yla da din ve ekonomi entegrasyonu sağladığı ve İslam coğrafyasının bu aşamaları gerçekleştiremediği için başarısız olduğunu söylenir (Platteau, 2008).

Fakat İslam ve kalkınma arasındaki ilişkinin incelendiği özellikle son dönem çalışmalarda kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için dini reformun gerekli olmadığı, bunun yerine siyasi ve ekonomik reformların yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca coğrafyanın sosyo-kültürel özelliklerine duyarlı ve Kur'an'ın özüne uygun bir din anlayışının yeniden tesis edilmesi gerekmektedir (Platteau, 2008: 348-349).

İslam ve Kalkınma ilişkisinde bir çok yazarın oryantalist yaklaşımları olmasına karşın, bu yaklaşımları reddederek alternatif yaklaşımlar üreten İbrahim A. Ragab gibi yazarlar da bulunmaktadır. Ragab, 1980 yılında yazmış olsa da kapsayıcılığı bakımından değerini hala koruyan "Islam and Development" makalesinde İslam ve kalkınma konusuna, batıdan bakan, oryantalist perspektifin dışında bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ragab, İslam coğrafyasının geride

kalmayıyla ilgili iddia edilen görüşleri dört kategoride toplamaktadır. Bunlar (Ragab, 1980: 513-514):

- a) *İdeal İslami inanç sistemi modernleşmeye elverişli değildir.*
- b) *İdeal İslami davranışsal tedbirler/emirler modernleşmeye elverişli değildir.*
- c) *Sorun, İslami inançlarda veya davranışsal emirlerde değil. Sorun, bunların (inanç ve davranışlar) İslamiyet'i benimsedikten sonra da ısrarcı olunan İslam öncesi unsurlar kadar etkili bir biçimde davranışlara yön verememesidir.*
- d) *Sorun, yozlaşmış kitlelerin yanında uygulanması güç İslam'ın içsel idealizminin de İslami idealleri dejenere etmesidir.*

Aktarılan dört kategoriye de katılmadığını belirten Ragab, yöneltile eleştirileri Müslüman ülkesini görmeyen kişilerin, oryantalist bakış açısıyla kaleme alınmış eserler üzerinden bir okuma yapmaya çalışması şeklinde tanımlamaktadır. Özgür iradenin yokluğundan söz ediliyor olmasına karşın Müslümanların diğerlerinden farkı evrenin Yaratıcısına itaat ediyor olmalarıdır. Bunun dışında tam anlamıyla özgür bir iradeden hiçbir toplulukta söz edilemez. Ayrıca abartılarak kader ve kaza inancı üzerinden yapılan eleştirilere ise hastahanelere giden Müslümanların en iyi cevap olacağını ifade etmektedir (Ragab, 1980: 515).

İbrahim A. Ragab (1980), Timur Kuran'ın İslam ülkelerinin geri kalmışlığı üzerine dile getirdiği "kurumsal tuzak" (Kuran, 2005; 2003; 1997a,b; 2011; 2004a,b) tezine benzer "budanmış kurumsal kalkınma" tezini öne sürmektedir. Anlaşılacağı üzere Timur'un yozlaşmış ve ekonomik gelişime engelleyici İslamsı kurumların neden olduğu kalkınamamışlığına karşın Ragab, kurumların ve oluşan icthatların dışsal nedenlerle engellenmesinin, kendini geliştirememesinin neden olduğu kalkınamamışlığa vurgu yapmaktadır. Bu dışsal faktörlerin başında hem Osmanlı'nın batıyla olan mücadelesini kaybetmesi hem Osmanlı sonrası İslami ilimlerin merkezileşerek durağanlaşması hem de batılı ülkelerin Müslüman ülkelerde kurdukları sömürge yönetimleri gelmektedir (Ragab, 1980: 516-519).

Kalkınma veya geri kalmışlık sorunu farklı açılardan farklı değerlendirilse de netice itibarı ile bunun ontolojik bir sorun olmaktan çok, kurucu değerlerden sapmanın bir sonucu olduğu kanaati yaygındır. Ayrıca İslam ve kalkınma alanında çalışma yürüten araştırmacıların da (her ne kadar başlangıç noktasında fikir ayrılıklarına düşseler de) batının sanayileşerek ihtiyaç duydukları

ham madde ve enerji kaynaklarını elde edebilmek adına İslam coğrafyasını sömürmesini bir kırılma noktası olarak görmekteyiz. Son yüzyıl içerisinde yaşanan bu “felakat”, gelişen teknolojinin de etkisiyle İslam coğrafyasında bir uyanışa neden olmuştur. Geçmiş dönemlerde, ‘sorunlu kurumsal’ yapılarının öyle veya böyle ayakta kalıyor olması, Müslüman toplumu gerekli reformları yapmaktan alıkoymuştur.

Fakat özellikle Hindistan’daki İngiliz sömürüsü Müslümanların “öze dönüş” hareketini ateşlemiştir. Ortaya çıkan bu hareket önceleri toplumun tabanından İslam alim ve aktivistlerinin girişimlerinden beslenmekteyken artan toplumsal destek yönetici düzeyine kadar yükselmiştir. Neticesinde Hintli Müslümanlar ayrılarak İslami değerler üzerine Pakistan’ı kurulmuşlardır. İngilizce bilmeleri hasebiyle batılı ilimleri, Arapça bilmeleri nedeniyle de İslami ilimleri birlikte değerlendirebilen Hintli Müslüman alimler, dinin inanç ve ibadet dışında kalan ekonomi gibi maddi konularında da İslami modeller üretebilmişlerdir. Bu durum günümüz İslami ekonomi, finans ve kalkınma konularının miladı sayılabilir (Zaim, 2010: 125-126).

Daha önceden de ifade edildiği üzere, bu öze dönüş hareketinin gayrimüslim yönetimi altında kalan Müslüman kimliklerin bir tepkisi olarak ortaya çıktığını söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü İslami değerlerin yozlaşmasının ve çağın şartlarına göre İslami hükümlerin yorumlanıp yenilenmemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kurumsal eksiklik ancak bu şekilde kırılabilmiş ve Müslüman alim ve toplumlar “yok oluş” tehdidi altında batı ile mücadele edebilecek gerekli reform hareketlerine yönelebilmişlerdir (Kuran, 1995). Sömürü geçmişinden kısa bir süre önce özellikle Mısır ve Osmanlı topraklarında bir takım girişimler olmuşsa da İslami kurumların reforme edilmemesi ve yenilerinin İslam’ın özüne uygun olarak oluşturulamaması sebepleriyle işlevsiz kalmışlardır (Kuran, 2010).

Doğal olarak, “öze dönüş” girişimleri yalnızca İslam coğrafyasına has bir durum arz etmemektedir. II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Amerikan ve Sovyet merkezli ekonomi modelleri ve gerilimine yükselen milliyetçi söylemlerin de eşlik ettiği görülmektedir. Kolonyalizmin konjunktürel eriyişi toplumları ‘yerel ve özgün’ modeller üretme yönünde motive etmiştir. Bu duruma refah seviyesinin düşmesi ve ülkeler/bireyler arasındaki gelir adaletsizliğinin had safhaya ulaşması da eklenince, Sovyetlere karşı müttefiklerini kaybetmek istemeyen batılı ülkeler bu tür girişimleri desteklemeye başlamışlardır (Springborg, 2009: 1).

Kısacası İslam coğrafyasındaki bu dönüşüm yalnızca iç dinamiklerin bir sonucu değil aynı zamanda dışsal faktörlerin de bir sonucu olarak canlılık kazanmıştır.

İslami dönüşümde bir mihenk taşı olan Pakistan'ın kurulmasının yanında 1960'lardan itibaren, özellikle İsrail devleti'nin kurulması ve bölgedeki politikaları neticesinde Arap ülke liderlerinin teşvikiyle İslami ekonomi ve kalkınmanın sağlanması yönünde bir dizi seminer, kongre ve sempozyum gerçekleştirilmiştir. Bunların yanında ve sonucu olarak İslami ekonomi ve finans konularına yoğunlaşan üniversiteler kurulmuş ve devletler arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi adına da İslam İşbirliği Konferansı başta olmak üzere pek çok örgüt oluşturulmuştur. Bu dönemin genel karakteri, ümmet anlayışı çerçevesinde Müslüman ülkeler arasındaki uluslararası işbirliğinin sağlanarak, geri kalmış İslam coğrafyasının İslami perspektifte canlandırılmasıdır (Zaim, 2010).

'Bilginin İslamileştirilmesi' şeklinde formülize edilen bu tür bilimsel girişimler, çağın şartlarına uygun İslami kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği üzerine bir dizi program ve çalışma planları hazırlamayı amaçlamıştır. Bilgiye İslami bir perspektif kazandırarak seküler ekonomik programların yanına İslami ekonomiyi de kazandırmak isteyen bu girişim, öncelikli alan olarak faizsiz finans sektörüne yönelmiştir. Ancak bu alanda çalışma yürüten birçok araştırmacının da uzlaştığı gibi bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için yetişmiş insan kaynağının oluşturulması gerekmektedir. Bu açıdan bir yandan İslami kalkınmaya yönelik somut adımlar atılırken, diğer yandan da eğitim kurumlarının çağdaş ve İslami ilkeler etrafında yeniden düzenlendiğini görmekteyiz (Haneef, 2015).

Tarihsel süreç gözönüne getirildiğinde İslami kalkınma için İslami bilginin gerçekten de çok önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Batının bilimsel alandaki ilerlemesine asırlardır kulaklarını tıkayan İslami entelijensiya hem bu boşluğu kapatmayı hem de İslami bir yorum getirerek rekabet edebilir duruma gelmeyi amaçlamaktadır. İslami yorum getirilmek zorunda olunması, dünya ekonomik sisteminin birey ve bireysel çıkarlar üzerine kurulu olmasına karşılık İslam'ın helal-haram mal ve hizmet ayrımının üzerine kurulu olmasından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade edersek İslam bireyin her ne şekilde olursa olsun kârını maksimize etmesi üzerinden değil haram ve helale dikkat etmesi üzerinden ekonomiyi tanımlamaktadır. Bunun en açık ve net örneği faizin haram görülmesi ve faizsiz çözüm yollarının aranmasıdır (Salleh, 2011: 8).

Bilim ve ilim adamlarının üzerinde yoğunlaştıkları bu tür çalışmalar, bilhassa faizsiz bankacılık alanında 1970 Petrol Krizi ile hem uygulama alanı

bulmuş hem de finansal kaynak sağlayarak kalıcı ve güçlü hale gelmiştir. Batı ile çatışma halinde olan petrol üreticisi Müslüman ülkeler paralarını konvansiyonel bankacılık sektöründen bu sektöre aktarmışlardır. Böylece yukarıda bahsedilen ilmi alt-yapının yanında finansal alt-yapıyı da elde eden faizsiz bankacılık sektörü, İslami değerleri önemseyen müşterilerin yanında etik değerlere ve diğer bankalardan kaynak elde edemeyen girişimcilere de hitap eder konuma gelmiştir (Moisseron, 2015: 748).

İslami Bankacılık (İB), tarafların anlaşamadıkları belli noktalar olmasına karşın Kur'an ve sünnete uygun olarak; faize izin verilmemesi, belirsizliğin ve spekülasyonun yasaklanması yasaklanması ve haram olan sektörlerin desteklenmemesi gibi üç temel karaktere sahiptir (Yumna, 2014: 113; Moisseron, 2015: 750). Faizin yerine kâr-zarar ortalığı yöntemini kullanan İB, üreterek kazanmayı teşvik ederek girişi ve kalkınmayı sağlamaktadır. Bunun yanında zarara ortak olmak sûretiyle iki tarafın yükünü de bölüştürerek hafifletmektedir. Aşırı risk ve spekülasyon yatırımların yasaklanması ise 'vahşi kapitalizmin' bireyleri düşürdüğü tuzaktan uzak tutmakta, mantıklı yatırımlara yönlendirmektedir. Bunların yanında kumar, bahis ve alkol gibi alanların finansmanı yasaklanarak üretime dönük olmayan, faydasız tüketimi engellemektedir. Sonuç olarak İB, insanları kâr maksimizasyonuna değil sosyal adalete ve sürdürülebilir kalkınmaya yönlendirmeyi amaçlamaktadır (Yumna, 2014: 115).

Kapitalizmin toplumsal ve ekolojik yıkıcı kalkınma anlayışının karşısında dengeli ve üretime dayalı kalkınma vaadeden İB'nin yalnızca bu sebeplerden dolayı genel kabul gördüğünü söylemek doğru olmaz. Müslüman kimliğinin İB'nin büyümesinde çok önemli bir faktör olduğu unutulmamalıdır. Özellikle post-Leninist Türk devletlerinde İB, komünist rejimin etkilerini yok etmek ve karşı kimlik oluşturabilmek adına kullanılmakta ve etkinlik alanını gün geçtikçe arttırmaktadır (Hoggarth, 2016). Ayrıca Almanya, İngiltere, Hindistan ve bunların yanında birçok Müslüman olmayan diğer ülkelerde de İB'nin faaliyet yürüttüğünü görmekteyiz (Ali, 2014: 91).

Coğrafi olarak genişleme aynı zamanda pazar payını da genişletmektedir. The Banker dergisinin İB'ler üzerine yaptığı araştırmalar da bu tespiti doğrulamaktadır. Derginin 2007 yılı raporunda 500.5 milyar dolar (Ali, 2014: 90) olan pazar payı, 2015 yılında 1,273 trilyon dolara yükselmiştir (The Banker 2015). Müslüman nüfusun 2010 yılı itibariyle hemen hemen 1,6 milyar olduğu ve 2050 yılı için yapılan projeksiyonlarda da 2,75 milyar kişiye ulaşarak Hristiyan

nüfusla eşitleneceği (Pew Research Center, 2015: 70) düşünülürse İB'nin bu alandaki payının gittikçe artacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim İB'nin faaliyetlerine 1970'ler gibi yakın bir tarihte başlamasına karşın bu denli hızlı yükselmesi, faizli bankaların da faizsiz ürünler sunarak bu pazara girmeye çalışmalarına neden olmuştur (Hoggarth, 2016: 90).

Görüldüğü üzere İslam coğrafyasının kalkınamama sorunu büyük ölçüde faizsiz İslami bankacılık sektörü ile çözülmeye çalışılmaktadır. Birçok diğer İslami girişim olsa da, Müslümanların refah düzeylerini yükselterek batı ile rekabet edilebilir bir sistemin kurulması İB'nin gelişmesiyle mümkün olmuştur. Batı kapitalist düzeninin büyük ölçüde ya doğrudan faizli finans sektörü üzerinden ya da faiz temelli fonlar üzerinden sağlandığı düşünülecek olursa, Kur'an'ın kesin olarak yasakladığı faizi kullanmadan ticari yatırımlara fon sağlanma olanağı tanıyan İB, İslami kalkınma adına günümüzün en somut alternatifidir.

6. SONUÇ

İslam ve Kalkınma'nın incelendiği bu bölüm din ve kalkınma arasındaki ilişkinin incelenmesiyle başlamış, kalkınmanın İslam inancındaki yeri ve Müslüman coğrafyadaki yorumlanışının tarihsel bir pencereden aktarılmasıyla devam etmiştir. Dünya üzerindeki tüm toplumlar için tarihin tüm dönemlerinde önemli bir konu olan kalkınma, yakın zamanımızın ise ana meselesi haline gelmiştir. Dini açıdan bakarsak bu durum yalnızca Müslümanlar için değil Hristiyanlar için de geçerlidir.

1900'lü yılların başından 1980'lere kadar geçen süreç boyunca batılı devletler birçok savaşın içerisinde yer almıştır. Savaşların neden olduğu ekonomik krizlerin yükünü ise siyasi, askeri ve ekonomik elitlerin dışında kalan büyük halk kitlesi kaldırmak zorunda kalmıştır. Bu duruma kapitalizmin insani olmayan acımasız yüzü de eklenince, içinde bulunulan kriz yürütülemez hale gelmiştir. Devletler 1940-1980 arasında kalan yıllarda refah politikalarıyla toplumsal kalkınmayı sağlayamaya çalışmışlarsa da istenilen sonuç alınamamıştır. Ayrıca devletin, refah politikaları sonucunda oluşan borçlanması bu politikaların da sonlandırılmasına neden olmuştur.

Anlaşılabileceği üzere batılı ülkeler kapitalizmin çıkmazını maddi desteklerle ortadan kaldıracabileceklerini düşünmüşlerdir. Devletin geri plana çekilmesiyle toplumun kalkınması yönünde atılan adımlar sivil toplum örgütlerine devredilmeye çalışılmıştır. Kabaca 1980-2000'li yılların kalkınma anlayışının bu olduğu

söylenebilir. Ancak bir öncekinde olduğu gibi bu dönemde de istenilen sonuç alınamamıştır. Dahası batılı ülkeler kendi toplumlarının kalkındırılması yönünde atılan adımlara küresel bir boyut da ekleyerek başta Sahra-altı Afrika ülkeleri olmak üzere geri kalmış ülkelerin kalkınması yönünde politikalar da üretmişlerdir.

Küreselleşmenin neden olduğu etkileşimin yani ülkesel kalkınmanın diğer ülkelerin de kalkınmasıyla ilgili olmasının, bu dönüşüme sebep olduğu görülmektedir. Ayrıca kanaatimiz odur ki post-kolonyal ülkelerde oluşturulan ticari, ekonomik ve siyasi ayrıcalıklı düzenin devam edebilmesi için batılı ülkelerin gösterdiği bir çabanın sonucudur. Kalkınma yardımları ilk aşamada “sömürgeci” kimlikleri nedeniyle doğrudan devlet eliyle değil Dünya Bankası, IMF ve BM gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ancak bunun da bir çözüm olmaması nedeniyle daha sonra inanç-temelli sivil toplum kuruluşlarının ağırlıkta olduğu sivil inisiyatifler devreye sokulmuştur. Kısacası aracının aracılığıyla batılı ülkelerin geri kalmış ülkeleri, statükonun devam ettirilebilmesi ve terörist oluşumların önlenmesi maksadıyla ‘yatıştırdığı’ ifade edilebilir. Sonuç olarak İslam coğrafyası dışında kalan bölgelerde dinin/inancın araçsallaştırıldığı, ana aktörün din değil batılı devletler ve onların finansa ettiği kuruluşlar olarak kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

İslam coğrafyasında ise İslam ve kalkınma arasındaki ilişkinin belirtilen süreçler içerisinde ortaya çıkmadığı görülmüştür. Bahsedilen süreçler sadece “öze dönüş” için bir fırsat penceresi açmış, İslami bilgiyi ve ekonomiyi yeniden canlandırmıştır. Kur’an’da ticaret, ekonomik hayat, sosyal adalet ve yardımlaşma ile ilgili ayetlerin varlığı bunun en büyük kanıtıdır. İslam coğrafyasının sorunu, Kur’an’dan uzaklaşarak onun yerine kültürel ve geleneksel değerlerin almasıdır. Değişime açık ve akıl dini olan İslam, bilimsel üretkenliğin zayıflamasıyla yanlış yorumlanmış ve günümüzdeki eleştirilerin sebebi olmuştur. Anlatmak istediğimiz nokta özetle İslam’ın kalkınma yönünde bir engel olmadığı ve olamayacağıdır. Engel Müslümanların İslam’ı yanlış uygulamasından ve bunu İslam diye sunmasından kaynaklanmaktadır.

Olayın farklı bir boyutu da batının sömürge geçmişidir. Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin geri kalmasının içsel sebeplerini inkar etmemekle birlikte, bu bölgelerdeki zenginliklerin sömürülmesi hem ülkelerin gerilemesiyle hem de batılı ülkelerin haksız yere zenginleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bir taraf gerilerken diğer taraf ilerlemektedir. Sanayi Devriminin nasıl gerçekleştiği üzerine yazılmış yüzlerce belki de binlerce kitaptan da bu bilgi doğrulanacaktır. Bu şekilde haksız bir

avantaj sağlayan batılı ülkeler, “kâr maksimizasyonunu” ilke edinen kapitalist düzenlerini egemen dünya ekonomik düzeni şeklinde ülkelere dayatmışlardır.

İslam coğrafyasının içsel ve dışsal nedenlerle düştüğü bu talihsiz durumun kırılma noktasını 1970 Petrol Krizi oluşturmaktadır. Daha öncesinde post-Leninist ve post-kolonyal tepkiler olarak bir kimlik mücadelesi şeklinde hareketlenen İslami entelijansiya, bu olayla hem birlikte hem de somut adımlar atmışlardır. Kapitalizm ve İslam arasında sayısız farklılık olmasının yanında en belirgin olanı muhakkak ki “faiz” konusudur. Kapitalizmin olmazsa olmazı olan faiz, İslam dinince açıkça yasaklanmıştır. Bu durum Müslümanların kalkınma yönünde atacakları adımlara da rehber olmuştur.

İslami kalkınmanın lokomotifi durumunda olan İslami Bankacılık böyle bir süreç içerisinde olgunlaşmıştır. Böylece Müslümanlar, batılı düzene karşı kendi özgün kurumlarını kurmuşlardır. İslami Bankacılık, Müslüman sermayesinin kapitalist düzene aktarılmasının önünü aldığı gibi daha önceden İslami değerlerden dolayı finans sektörüyle çalışmayanların sermayesini de bu sektöre kazandırmıştır.

İslami Bankacılığın kalkınmaya en büyük katkısı muhakkaki faizsiz, kâr-zarar ortaklığı esasına göre çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Faizin, üretime dayanmayan servet aktarımı özelliğini taşıdığını düşünürsek aslında kalkınmaya en büyük düşmanın faiz olduğu açıktır. Bunun yanında İslami Bankacılık ise yalnızca üretime katkı sağlayan mal ve hizmetlere finansman sağlayarak kalkınmaya uygun ortamı oluşturmaktadır. Faizli finans sektörüne kıyasla yakın bir tarihte kurulmasına karşın hızlı yükselişi de bunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar Müslüman nüfusun artmasıyla bu yükselişin de devam edeceğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E. (2015). "The World Bank and the Evolution of Development Thinking", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (21), 475–84.
- Ali, A. (2014). Riba-Free Finance And Zakat-Induced Economic Aid: The Political Economy Of Two Developmental Initiatives İn The Muslim World. In M. Clarke Ve D. Tittensor, Eds. *Islam And Development: Exploring The Invisible Aid Economy*. Burlington: Ashgate, 87–108.
- Ali, J.A. (2014). Zakat And Poverty İn Islam. In M. Clarke Ve D. Tittensor, Eds. *Islam And Development: Exploring The Invisible Aid Economy*. Burlington: Ashgate, pp. 15–32.
- Ver Beek, K.A. (2000). Spirituality : A Development Taboo. *Development İn Practice*, 10 (1), 31–43.
- Bertina, L. (2013). The Catholic Doctrine Of "Integral Human Development" And Its Influence On The International Development Community. In G. Carbonnier, Ed. *International Development Policy: Religion And Development*. New York: Palgrave Macmillan, 115–27.
- Carbonnier, G. (2013). Religion And Development: Reconsidering Secularism As The Norm. In G. Carbonnier, Ed. *International Development Policy: Religion And Development*. New York: Palgrave Macmillan, 1–8.
- Chowdhury, A. Ve Kirkpatrick, C. (1994). *Development Policy And Planning: An Introduction To Models And Techniques*, London: Routledge Taylor Ve Francis Group.
- Deneulin, S. Ve Rakodi, C. (2011). Revisiting Religion: Development Studies Thirty Years On. *World Development*, 39 (1), 45–54. Available At: [Http://Dx.Doi.Org/10.1016/J.Worlddev.2010.05.007](http://Dx.Doi.Org/10.1016/J.Worlddev.2010.05.007).
- Fanany, I. ve Fanany, R. (2014). Religion And Post-Disaster Development. In M. Clarke Ve D. Tittensor, Eds. *Islam And Development: Exploring The Invisible Aid Economy*. Burlington: Ashgate, 153–72.
- Feener, R.M., Fountain, P. ve Bush, R. (2015). Research On Religion And Development. In P. Fountain, R. Bush, Ve R. M. Feener, Eds. *Religion And The Politics Of Development*. New York: Palgrave Macmillan, 243–46.
- Fountain, P., (2013). The Myth Of Religious Ngos: Development Studies And The Return Of Religion. In G. Carbonnier, Ed. *International Development Policy: Religion And Development*. New York: Palgrave Macmillan, 9–30.
- Fountain, P., Bush, R. ve Feener, R.M. (2015). Religion And The Politics Of Development. In P. Fountain, R. Bush, Ve R. M. Feener, Eds. *Religion And The Politics Of Development*. New York: Palgrave Macmillan, 11–34.

- Han, E. ve Kaya, E.A. (2004). İktisadi Kalkınma Ve Büyüme E. Kutlu, Ed., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Haneef, M.A. (2015). Islamization Of Knowledge And Developing Islamic Economics And Finance: The Human Capital Imperative. In 10th International Conference Of Islamic Economics and Finance. Doha, Qatar.
- Hasan, Z. (1995). Economic Development İn Islamic Perspective: Concept, Objectives, And Some Issues. *Journal Of Islamic Economics*, 1 (6), 80–111. Şuradan: [Http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/3011/](http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/3011/).
- Hassan, A., (2014). İslam İktisadı ve Geleceği. T. Eğri, O. Karasu, ve N. Kızılkaya, Eds. İslam İktisadını Yeniden Düşünmek içinde. İstanbul: İGİAD, 113–44.
- Haynes, J., (2013). Faith-Based Organisations, Development And The World Bank. In G. Carbonnier, Ed. *International Development Policy: Religion And Development*. New York: Palgrave Macmillan, 49–64.
- Haynes, J. (2007). *Religion And Development: Conflict or Cooperation?*, New York: Palgrave Macmillan.
- Hoggarth, D. (2016). The Rise Of Islamic Finance: Post-Colonial Market-Building İn Central Asia And Russia. *International Affairs*, (92), 115–36.
- Kartas, M. ve Silva, K.T. (2013). Reflections On The Role Of Religion And Faith İn Development Discourse And Practice. In G. Carbonnier, Ed. *International Development Policy: Religion And Development*. New York: Palgrave Macmillan, 209–20.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı 4.*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Khan, M.F. (2014). İslam İktisadında Temel Kavramların Ve Fikirlerin Yeniden Değerlendirilmesi: Kurumsal İçerik Açısından İslam İktisadının Kaynağı Ne Olmalıdır? In T. Eğri, O. Karasu, Ve N. Kızılkaya, Eds. *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İGİAD, 27–88.
- Kuran, T. (1994). Religious Economics And The Economics Of Religion. *Journal Of Institutional And Theoretical Economic*, 150 (4), 769–75.
- Kuran, T. (1995). Islamic Economics And The Islamic Subeconomy. *The Journal Of Economic Perspectives*, 9 (4), 155–73.
- Kuran, T. (1997a). Islam And Underdevelopment: An Old Puzzle Revisited. *Journal Of Institutional And Theoretical Economics*, 153 (1), 41–71.
- Kuran, T. (1997b). The Genesis of Islamic Economics: A Chapter İn The Politics Of Muslim Identity. *Social Research*, 64 (2), 301–38.
- Kuran, T. (2003). The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots Of Economic Underdevelopment in the Middle East. *The Journal of Economic History*, 63 (2), 414–46.

- Kuran, T., (2004a). *Islam And Mammon: The Economic Predicaments Of Islamism*, New Jersey: Princeton University Press.
- Kuran, T. (2004b). Why The Middle East Is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms. *Journal Of Economic Perspectives*, 18 (3), 71–90.
- Kuran, T. (2005). The Absence Of The Corporation In Islamic Law: Origins And Persistence. *The American Journal Of Comparative Law*, 53 (4), 785–834.
- Kuran, T. (2010). Orta Doğu'daki Ekonomik Azgelişmişliğin Kurumsal Kökenleri. *Kayseri Ticaret Odası Bülteni*, 50–9.
- Kuran, T. (2011). *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back The Middle East*, New Jersey: Princeton University Press.
- Kuran, T. (2013). The Political Consequences Of Islam's Economic Legacy. *Philosophy And Social Criticism*, 39 (4–5), 395–405.
- Lewis, B. (2002). *What Went Wrong?: Western Impact And Middle Eastern Response*, New York: Oxford University Press.
- Mehmet, O. (1990). *Islamic Identity And Development: Studies Of The Islamic Periphery*, London: Routledge Taylor Ve Francis Group.
- Mirakhor, A. ve Askari, H. (2010). *Islam And The Path To Human And Economic Development*, New York: Palgrave Macmillan.
- Moisseron, J.-Y. (2015). Islamic Finance: A Review Of The Literature. *International Business Ve Economics Research Journal*, 14 (5), 745–62.
- Mourier, E. (2013). Religion As A Social Substitute For The State: Faith-Based Social Action In Twenty-First-Century Brazil. In G. Carbonnier, Ed. *International Development Policy: Religion And Development*. New York: Palgrave Macmillan, 79–94.
- Nasr, S.V.R. (1989). Islamic Economics: Novel Perspectives. *Middle Eastern Studies*, 25 (4), 516–30.
- Peet, R. ve Hartwick, E. (2015). *Theories Of Development: Contentions, Arguments, Alternatives Third.*, New York: The Guilford Press.
- Pew Research Center (2015). *The Future Of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050*, Washington. Available At: <http://www.pewforum.org/2015/04/02/muslims/>.
- Platteau, J.-P. (2008). Religion, Politics, And Development: Lessons From The Lands Of Islam. *Journal Of Economic Behavior Ve Organization*, (68), 329–51.
- Ragab, I.A. (1980). Islam And Development. *World Development*, (8), 513–21.
- Rakodi, C. (2012). A Framework For Analysing The Links Between Religion And Development. *Development In Practice*, 22 (5–6), 634–50.
- Rodinson, M. (1969). *İslamiyet Ve Kapitalizm Türkçe*. O. Suda, Ed., İstanbul: Gün Yayınları.

- Salleh, M.S. (2011). Islamic Economics Revisited: Re-Contemplating Unresolved Structure And Assumptions. In 8th International Conference On Islamic Economics And Finance. Doha, Qatar, 1-19.
- Selinger, L. (2004). The Forgotten Factor: The Uneasy Relationship Between Religion And Development. *Social Compass*, 51 (4), 523-43.
- Sen, A. (2004). Özgürlükle Kalkınma Türkçe. Y. Alogan, Ed., İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Springborg, R. (2009). The Lure Of Development Models. In R. Springborg, Ed. *Development Models In Muslim Contexts: Chinese, "Islamic" And Neo-Liberal Alternatives*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1-12.
- Srinivasan, N. (2006). The Anglo-Saxon Model. In J. B. Kidd Ve F. Richter, Eds. *Development Models, Globalization And Economies: A Search For The Holy Grail?*. New York: Palgrave Macmillan, 25-36.
- The Banker (2015). Top Islamic Financial Institutions, London. Available At: [Www.Thebanker.Com](http://www.thebanker.com).
- Willis, K. (2005). *Theories And Practices Of Development Second.*, New York: Routledge Taylor Ve Francis Group.
- Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu Ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 49-70.
- Yumna, A. (2014). Applying Islamic Finance Principles To Microfinance. In M. Clarke Ve D. Tittensor, Eds. *Islam And Development: Exploring The Invisible Aid Economy*. Burlington: Ashgate, 109-34.
- Zaim, S. (2010). İslâm Ekonomisi Ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler. *İş Ahlakı Dergisi*, 3 (5), 125-43.